

THEOLOGIA BIBLICA

Ledán M. István*
Érköbölkút

A halál mint álom és alvás Nazianzi Gergely epigrammáiban

Death as Dreaming and Sleeping
in the Epigrams of Gregory of Nazianzus.
Abstract

In his epigrams, Gregory of Nazianzus time and again speaks about the dead ones as sleepers. In this paper we examine the Greco-Roman and biblical background of this well-known 'sleeping of death'-theme, and we conclude that the sleeping of death in Gregory's usage is nothing more than an eschatologically neutral literary platitude.

Keywords: Gregory of Nazianzus, sleeping of death, Greco-Roman funeral inscriptions.

Nazianzi Gergelynek 254 epigrammája maradt fenn,¹ amelyek kevés kivétellel úgynevezett irodalmi sírfeliratok, vagyis nem vagy nem feltétlenül azzal a szándékkal készültek, hogy síremlékekre kerüljenek, viszont mindenképpen azzal az igénnyel, hogy amolyan *aere perennius*,² ércnél maradandóbb emléket állítsanak a szerző szeretteinek, illetve az általa nagyrabecsült személyeknek.

Ebben a tanulmányban azokra a szövegekre fogunk különösen is figyelni, melyek a halált álomként vagy alvasként jelenítik meg, és arra keressük a választ, hogy miként értelmezhető ez a motívum maguknak az epigrammáknak, az Újszövetségnek, illetve a görög–római kultúrának és főként a sírfeliratoknak a kontextusában.

* Ledán M. István (Sepsiszentgyörgy, 1975) református lelképásztor, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben folytatott teológiai tanulmányokat 1995–2000 között. Lelkészi munkája mellett fordít (Aurelio Brandolini: *Dialogus de humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine*, azaz *Aurelius Brandolinus dialógusa az emberi sorsról és a testi betegség elviseléséről*. Ford. Ledán M. István. Utószó: Horváth Ágnes. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár 2008), illetve társszerkesztője a *Laudator temporis acti* nevű, latin nyelvű blognak. 2015-től a Debreceni Református Hittudományi Egyetem doktorandusa. Kutatási területe: az ógörög sírfeliratok vizsgálata az újszövetségi eszkatológia vonatkozásában.

¹ Az *Anthologia Graeca* VIII. kötete kizárólag Nazianzi Gergely epigrammáit tartalmazza. Ld. Beckby, Hermann (Hg. und übers.): *Anthologia Graeca*. Bd. VIII, München 1967. Ezután: *AG* VIII.

² Horatius római költő ércnél maradandóbb emlékműnek nevezi a maga költészetét (ld. *Ódák* III, 30).

1. Gyakori motívumok és azok háttere

Nazianzi Gergely egy-egy személy számára több vagy akár több tucat sírfeliratot is készített, amelyekben a voltaképpeni sírfeliratok évszázados toposzait variálta, bár – ahogy látni fogjuk – gyakorta átformálta e toposzokat, vagy amennyiben nem tette, irodalmi klisékként használta azokat. Az előbbi állítás azért is rendkívül fontos és lényeges, mivel ha ezt nem látjuk egészen tisztán (vagy nem látjuk kellőképpen bizonyítottnak), valószínűleg nem tudjuk helyesen értékelni az epigrammákban – itt-ott és elvétve ugyan –, ám mégiscsak hangsúlyosan megjelenő *alvás* és *álmom* motívumot. Nézzünk néhány példát az epigrammákban használt motívumok gazdagságára, illetve sokféleségére.

1.1. *A templomban hagyott test mint szép halál*

Édesanyja, Nonna emlékére írt több tucat epigramma többnyire ugyanazt a témát variálja, tudniillik azt, hogy Nonna a templomban, szolgálat közben halt meg.

τοῦνεκα καὶ θείῳ σῶμ' ἀπελείπες ἔδει.

*Ezért Isten házában hagytad a tested.*³

Nazianzi Gergely művelt ember volt, így az édesanyjának szóló sírszövegek megfogalmazásakor nyilván felötlött benne a klasszikus párhuzam, azaz Hérodotosz meséje Kleobiszról és Bitónról,⁴ Héra egyik papnőjének fiáról. Egy alkalommal, amikor a papnőt ökrök vontatta szekéren kellett volna az istennő ünnepére vinni, az ökröket nem hozták be idejében a mezőről, s ezért a két fiú saját magát fogta az ökrösszekér elé. Így vitték anyjukat a negyvenöt stadion távolságban levő templomig. Az egybegyűlt argosziak magasztalták a két fiú erejét és anyjukat, akinek az a szerencse jutott, hogy ilyen fiakat hozott a világra. Az anya büszkén és örömmel azt kérte Hérától, hogy fiainak a legnagyobb ajándékot adja, amit csak ember az istenektől kaphat. Az ünnepség után a két fiatal ember lefeküdt a templomban, és többé nem kelt fel (κατακοιμηθέντες ἐν αὐτῷ τῷ ἱρῷ οἱ νεηνῖαι οὐκέτι ἀνέστησαν ἀλλ' ἐν τέλει τούτῳ ἔσχοντο). Az argosziak szobrot készítettek mindkettőjükéről, és felajánlották azokat a delphoi jósdának.

Hérodotosz elbeszélésében a halál úgy jelenik meg mint az istenek legjobb ajándéka, melyet szolgálatuk fejében kaphat az ember. Azt mondhatnánk, hogy a

³ Itt jegyzem meg, hogy az epigrammák vagy epigrammaidézetek a saját fordításaim. Noha legtöbbször igyekeztem ritmikus prózában fordítani, munkaszövegekről van szó és nem műfordításokról. Nazianzi Gergely epigrammáinak fordításánál W. R. Paton angol fordítása volt segítségemre. Ld. Paton, William Roger: *The Greek Anthology with an English Translation*. In Five volumes. William Heinemann, London 1919.

⁴ Hérodotosz: *Historia*. I, 31. www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0125%3Abook%3D1%3Achapter%3D31%3Asection%3D5. Ld. még: Graves, Robert: *A görög mitológia*. Ford. Szijgyártó László. Európa Könyvkiadó, Budapest 1981, 1, 419.

két fiatalember alvása tulajdonképpen a halálban teljesedik ki. A templomban fekszenek le, és ott is maradnak (Delphoiban szoborként, Argoszban talán testi mivoltukban), mint akik az istenek jelenlétében, a halálban kiteljesedve, már örökké az isteneknek szolgálnak.

A párhuzam Nonna és a két görög ifjú halála között természetesen adott, pontosabban Nazianzi Gergely és művelt olvasói gyakorlatilag nem tudták nem észrevenni a párhuzamot, ám ez a párhuzam nem jelenti azt, hogy Nonna templomi halála pusztán irodalmi fikció lenne avégett, hogy eggyel több klasz-szikus toposz jelenjen meg az epigrammákban.

1.2. *A halál mint fénybe, ragyogásba költözés*

Az alábbi epigrammában – sírfeliratokban gyakori módon – Nonna beszél fiához.

[...] καὶ σε τάξιστα
δεξόμεθ' ἡμέτεροις φάεσι προφρονέος.

[...] és mi hamarosan
örömet fogadunk világosságunkba.⁵

Görög–római sírszövegeken is gyakorta találkozhatunk azzal a képzzel, hogy a halott földöntúli ragyogásban, világosságban él tovább. Egy 2. századi latin, illetve 3. századi görög sírfeliratot idézek példaként:

Terrenum corpus, caelestis spiritus in me
quo repetente suam sedem nunc vivimus illic
et fruitur superis aeterna in luce Fabatus.⁶

Földi bennem a test, égi a lélek,
Így hirtelen a saját bonában találja most magát,
Es az égiek társaságát élvezi, örök világosságban Fabatus.

[...] ζώεις γὰρ ἀμέμπτως
αὐγαῖς ἐν καθαραῖσιν Ὀλύμπου πλησίος ὄντως.⁷

Élsz hát a tökéletesen tiszta
Ragyogásban, közel az Olümposzhoz valóban.

Nazianzi Gergelynél természetesen nem valamilyen elvont vagy közelebbről meg nem határozott fényről vagy világosságról van szó, hanem az üdvözültek közösségéről, ahová a szülők örömet várják majd fiukat.

⁵ AG VIII, 32.

⁶ Kholodniak, I. I.: *Carmina sepulcralia latina epigraphica*. Petropoli 1904.

⁷ Peek, Werner: *Griechische Grabgedichte*. Akademie Verlag, Berlin 1960: *Grabgedichte*, Nr. 399; 228. Ld. még: Peres Imre: *Griechische Grabinschriften und neutestamentliche Eschatologie*. WUNT 157. Mohr Siebeck, Tübingen 2003, 78.

1.3. Csonthalom és hamu, menetel a Hadészbe

A szülők előtt elhalálozott testvéréről, Kaiszarioszról azt írja, hogy egy kevés hamun kívül semmi egyéb nem maradt belőle, elszállt az életből, mint levélről a harmat, vagy ami még meglepőbb, egyenesen a Hadészbe ment.

αἰαῖ πᾶσιν ὁμῶς νῦν κόνις ἔστ' ὀλίγη.⁸

Jaj, most mindenki máséhoz hasonlóan: egy kevés hamu.

[...] ἀλλ' ἔπτατο ἐκ βιότοιο
ὡς ρόδου ἐξ ἀνθέου, ὡς δρόσος ἐκ πετάλων.⁹

*Elszállt az életből,
Mint rózsaszirm a virágról, mint harmat a levélről.*

Καισαρίας, αἰαῖ τῷ ἀχέων, ἦλυθεν εἰς αἴδη.¹⁰

Jaj nekünk, szomorkodóknak, Kaiszariosz a Hadészbe ment.

Ezek olyan közismert toposzok, amelyek ugyancsak gyakran jelennek meg a görög–római sírfeliratokon.

οὐκ ἔστ' ἐν Ἄιδου πλοῖον, οὐ πορθμεύς Χάρων,
οὐκ Αἰακός κλειδοῦχος, οὐχὶ Κέρβερος κύων.
ἡμεῖς δὲ πάντες οἱ κάτω τεθνηκότες
ὄστεα τέφρα γεγόναμεν, ἄλλο δ' οὐδὲ ἔν.¹¹

*Nincs a Hadészben hajó, nincs itt Kharón, a révész,
Nincs itt Aiakosz, a kulcsbordó, sem Kerberosz, a kutya.
Mi mind itt lent, kik meghaltunk,
Elporladt csont vagyunk, semmi egyéb.*

ταῦτα, φίλοι μετὰ ταῦτα τί γὰρ πλεόν; οὐκέτι ταῦτα,
στήλλη ταῦτα λαλεῖ καὶ λίθος, οὐ γὰρ ἐγώ.
θύραι μὲν ἔνθα καὶ πρὸς Ἄιδαν ὁδοὶ
ἀνεξόδευτοὶ δ' εἰσιν ἐς φάος τρόβοι.¹²

*Ennyi csupán, barátaim! Vajon ennél több lehet-e ezután? Soha többé.
Ezt nem én közlöm, ide állított sírkövem mondja.
E kapuktól és a Hadészbe vivő útról
Nincs ösvény vissza a világosságra.*

⁸ AG VIII, 91.

⁹ AG VIII, 98.

¹⁰ AG VIII, 97.

¹¹ Róma, 3–4. század: Peek, Werner: *Griechische Grabgedichte*, Nr. 454; 266. Ld. még: Peres Imre: *Griechische Grabinschriften und neutestamentliche Eschatologie*, 30.

¹² Törökország, dátum nélkül: Lattimore, Richmond: *Themes in Greek and Latin Epitaphs*. University of Illinois Press, Urbana 1962, 74. Hivatkozik rá: Peres Imre: *Griechische Grabinschriften und neutestamentliche Eschatologie*, 226.

Nazianzi Gergely szövegeiben nyilvánvalóan nem a fenti feliratokból kihallható nihilizmus, nem a halál utáni bármiféle létezéssel kapcsolatos reménytelenség szólal meg, csupán irodalmi klisével van dolgunk. A Hadész nála nem a görög mitológia sivár alvilága, nem is valamiféle krisztianizált pokol. A „Hadészbe ment” közismert toposz, és csupán annyit kíván közölni Kaiszarioszra nézve, hogy meghalt. Az „egy kevés hamu” sem az élet kilátástalanságára, távlat-nélküliségére, teljes megsemmisülésére utal, és talán elsősorban nem is az élet végességére, hanem kontrasztban a mennyei örökkévalósággal, annak ideiglenes voltára. Egy másik epigrammából, amelyet húga, Gorgonion számára írt, már teljesen egyértelmű, hogy Gergely használja ugyan a *hamu*, *csontok* és *Hadész* motívumokat, azonban anélkül, hogy nála ezekhez a motívumokhoz ugyanazok a képzetek tapadnának, mint a fennebb idézett görög sírfeliratokon. Adott esetben pedig át is formálja a használt toposzokat:

Οὐδὲν Γοργόνιον γαίῃ λίπειν, ὅστέα μούνα.¹³

Semmit nem hagyott Gorgonion a földön, csupán csontjait.

Ez pedig nyilvánvalóan azt jelenti, hogy a *csont* nem a halál, a pusztulás borzalmát és véglegességét hívatott megjeleníteni. Ellenkezőleg: a hátrahagyott csontok azt jelentik, hogy Gorgonion a lelkét, lényének értékesebb részét magával vitte a mennybe.

1.4. A halál mint élet a mennyben

A halál legtöbbször úgy jelenik meg az epigrammákban, mint mennyei lét, viszont annak kifejezett említése nélkül, hogy az ember a maga csontjait, mint lényének értéktelen részét, hátrahagyná a földön.

8 – ὡς Βασιλείος ἐς οὐρανόν, ὡς ποθέεσκεν,
Γρηγόριος δ’ ἐπὶ γῆς. [...]

*Basziliosz – ahogy kívánta – a mennyben van,
Gergely a földön. [...]*

9 – [...] ἤθελεν οὕτω
Χριστός, ὡπως μίξῃ σ’ ὡς τάχος οὐρανόις.

*[...] úgy akarta
Krisztus, hogy mihamar a mennyiekekkel legyél.*

A közismert toposzok átformálása még nyilvánvalóbb egy sírrablók ellen írt epigrammában. A sírrablás gyakori témája a sírfeliratoknak, Gergely epigrammáinak is csaknem fele a *τυμβωρυχία*, a sírgyalázás témáját dolgozza fel különböző variációkban. Az ilyen jellegű sírfeliratokon állandó motívum az átok, amelyben a halott ugyanazt a sorsot kívánja a sírrabló számára, mint amely neki

¹³ AG VIII, 102.

jutott osztályrészül a sírrabló által. Nazianzi Gergely epigrammájában viszont – Lucia Floridi értő elemzése szerint – az átok a gazdag síremlékek készítői ellen fordul, akik – noha ezt kegyes cselekedetnek vélik – nem tesznek egyebet, mint az értéktelen hamunak emelnek emléket. A hamu és a valamikori teljes élet kontrasztja persze ismert toposz a sírfeliratokon, ám Gergely azzal, hogy a kontrasztot a pompás sír és a hamu között láttatja, és a sírrablás okának éppen a gazdag síremléket tünteti fel, mintegy erkölcsi dimenzióba helyezi a kérdést.¹⁴

Νεκρῶν νεκρὰ τέλοι καὶ μνήματα ὅς δ' ἀνεγείρει
τύμβον ἀριπρεπέα τῆ κόνι, τοῖα πάτοι
οἱ γὰρ ἂν οὗτος ἀνὴρ τὸν ἐμὸν τάφον ἐξαλάπαξεν,
εἰ μὴ χρυσὸν ἔχειν ἤλπετο ἐκ νεκύων.¹⁵

*Bár a holtak emlékműve maga is halott lenne! Bárcsak ugyanazt szenvedné
El, aki pompás sírt emel a hamunak.
Mert ez a férfi nem rabolta volna ki síromat,
Ha nem remélt volna aranyat a halottól.*

2. A halál mint alvás és álom

Öt epigrammában a halál alvásként vagy mély és édes álomként jelenik meg. Két epigramma szó szerint beszél mély, illetve édes álomról, a többi háromban az alvás és az álom képzete a képek mögött sejlik fel. A fentebb említett motívumok mellett az *alvás* és *álom* viszonylagos gyakorisággal jelenik meg a görög–római sírfeliratokon is. Ám ebben az esetben azzal is számolnunk kell, hogy a minden bizonnyal görög–római sírszövegekről kölcsönzött motívumot némileg az újszövetségi szóhasználat is árnyal(hat)ja, mivel az Újszövetség néhány esetben úgy beszél a halottakról, mint alvókról vagy elaludtakról.

2.1. A görög–római háttér

A görög sírfeliratokon az álom mély és édes, esetleg örök vagy rövid (amennyiben lehetséges valamiféle újramegtettesülés), és ez egyaránt jelentheti a halál borzalmának kissé selypegő, picsogó megszépítését, illetve az elkerülhetetlenbe való csendes belenyugvást, elégikus beletörődést. Vannak olyan sírszövegek is, amelyek – noha kifejezetten nem beszélnek álomról – a halált a gondtalanság, egyfajta édes szinekúra állapotaként írják le. Az esetek többségében az édes álom valószínűleg egyszerű költői klisé, amely gyakorlatilag az én, az öntudat megsemmisüléséről beszél, vagy éppen sztereotip formula az „itt alussza örök álmát” értelmében, amely egy modern temetőben sem mond semmi közelebbit a halott, illetve hozzátartozói hitéről. Ám könnyen lehet, hogy az édes-mély álmon, adott esetben akár valamiféle csendes, „stand

¹⁴ Floridi, Lucia: The Epigrams of Gregory of Nazianzus Against Tomb Desecrators and Their Epigraphic Background. In: *Mnemosyne* 66 (2013), (55–81), 77 és 78.

¹⁵ AG VIII, 186.

by” létmódot is érthettek. Nehéz eldönteni, hogy egy-egy konkrét esetben milyen képzet húzódik meg az édes álom vagy alvás motívuma mögött, s hogy egyáltalán van-e valamilyen tartalma a motívumnak, vagy csupán sematikus ismétlése egy közkedvelt toposznak. Cicero például, amikor Endümiónra, a Szemelé vagy Zeusz által elaltatott ifjúra utal, azt írja, hogy Endümión még mindig örök álmát alussza ifjan, változatlanul, de öntudatlan állapotban, és nem érzi Szeléné csókjait.¹⁶ Másrészt a korai császárság korában, amikor Endümión ábrázolása népszerű témává vált a falfestményeken, gyakran ábrázolták úgy, hogy nyitott szemmel alszik. Ha ez utalás Zeusz engedményére, miszerint megengedte Endümiónnak, hogy megválaszthassa a saját halálát, akár arra is lehet gondolni, hogy bizonyos csoportok valamiféle visszafogott tudatossággal számoltak az álomként megjelenített halálban.¹⁷ Lássunk példaként három sírszöveget az 1–3. századokból.

Μέμνεο κῆν ζωῶς ἐμέθεν καὶ πολλὰκι τύμβῳ
σπέλσον ἀπὸ βλεφάρων δάκρυ’ ἀποικομένη
καὶ λέγε Ποπιλίην εὐδαιν, ἄνερ οὐ θεμιτὸν γάρ
θηήσκειν τοὺς ἀγατούς, ἀλλ’ ὕπνον ἡδὺν ἔχειν.¹⁸

*Emlékezz rám, míg élsz, és e sírra gyakran
Hintsd szemed könnyeiből, és az elköltözöttnek, mondd, ó, férjem:
„Aludj, Popilia!” Mert nem a halál,
Hanem édes álom jussa a jóknak.*

[...] Ἐῖστρος ὄλος Μείχου τὸ φιλόξεινον ἦθος ἀνυμνῶ
ζῶν εἶχες βίον ἡδύν, ἔχεις καὶ νῦν ἀμέριμνον
μήκετι φροτίζων πουλυ...¹⁹

[...] *Egész Hisztria magasztalja Meikosz vendégszeretétét.
Míg éltél édes életed volt, most is gondtalan vagy,
Nem aggódsz már...*

εἰ πάλιν ἔστι γενέσθαι, ὕπνος σ’ ἔχει οὐκ ἐπὶ θηρὸν,
εἰ δ’ οὐκ ἔστιν πάλιν ἐλθεῖν, αἰώνιος ὕπνος.²⁰

*Ha van újjászületés, nem lesz hosszú az álmod,
Ha pedig nincs visszajövetel: örök lesz az álom.*

¹⁶ Cicero: *Tusculanumi eszmeceere*. Ford. Vekardi József. Allprint, Budapest 2004, 1,92.

¹⁷ McNally, Sheila: Ariadne and Others: Images of Sleep in Greek and Early Roman Art. In: *Classical Antiquity*, Vol. 4, No. 2 (Oct., 1985), (152–192) 189.

¹⁸ Róma, 1–2. század Peek, Werner: *Griechische Grabgedichte*, Nr. 271; 162. Ld. még Peres Imre: *Griechische Grabinschriften und neutestamentliche Eschatologie*, 71.

¹⁹ Histria, Románia, 2–3. század. Pippidi, M. Dionisie: *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*. Vol. 1. *Histria și împrejurimile*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București 1983, 407.

²⁰ Szmirna, 2. század. Peres Imre: *Griechische Grabinschriften und neutestamentliche Eschatologie*, 72.

2.2. Újszövetségi háttér

Miként fentebb már jeleztem, néhány esetben az Újszövetség is úgy beszél a halottakról, mint alvókról (Lk 8,52; Jn 11,11; 1Thessz 4,13; 1Kor 15,18.20.51). Mi most csupán az 1Thessz és a két korinthusi levél, vagyis Pál apostol szóhasználatával, illetve e szóhasználat dekódolási lehetőségeivel foglalkozunk. Tőkés István úgy véli, hogy az „elaludni” igében nem kell különösebb értelmet keresni, mivel ugyanazt a tényt fejezi ki, mint a magyar nyelvben, azaz a meghalás, elköltözés tényét. Így dogmatikailag semleges, tehát jelentőség nélküli kifejezéssel van dolgunk, amelyből semmi esetre sem következik szükségképpen a felébredés.²¹ Ugyanígy látja a kérdést L. Gene Green, aki szerint az alvás egyszerűen a halál szinonimája, nem több eufemizmusnál, és semmiféle mélyebb teológiai értelmet nem érdemes beleolvasni, minthogy semmit nem mond a halál utáni vagy a köztes állapotról.²²

Gregory K. Beale viszont úgy gondolja, hogy az alvás, noha a pogány irodalomban, illetve az Ószövetségben eufemisztikus kifejezés, a páli használatban egyfajta reményt hordoz, minthogy a metafora azokra vonatkozik, akik nem egyszerűen meghaltak fizikai értelemben, hanem bizonyos értelemben tudatos életet élnek haláluk után is. Pál ugyanis úgy beszél az 1Thessz 5,10-ben az ébren levőkről (*élők*) és a alvókról (*holtak*) is, mint akik Krisztussal együtt élnek. Akárcsak az intertestamentális zsidó irodalomban (Júda testamentuma 25,4; Izsákár testamentuma 7,9; 1Énók 91,10; 92,3) az alvás egyszerre hordozza a fizikai halál, illetve a valamilyen formában való továbbélés képzetét. Ez a továbbélés Pálnál természetesen Krisztussal való *együttélést* jelent, és kifejezetten azok számára lehetséges, akik Krisztusban (1Thessz 4,14: οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ) haltak meg.²³ Morris úgy gondolja, hogy *Krisztus által elaludni* (1Thessz 4,14: τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἄξει σὺν αὐτῷ.²⁴), noha ez a *Krisztus általi alvás* nem egy problémamentes teológiai gondolat, azt jelentheti, hogy a hívők számára a halál átváltozott Krisztus általi alvássá. Ez pedig több mint egyszerűen keresztényként elhalálozni, ugyanis a természeti ember számára a halál ellenség, amelyet senki sem képes legyőzni, a keresztény ember számára viszont elveszítette borzalmát.²⁵ Hasonlóan vélekedik Cserháti Sándor is, legalábbis, ami az 1Kor

²¹ Tőkés István: *A korinthusbeliekhez írt első levél magyarázata*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárád 1995, 408–409.

²² Green, L. Gene: *The Letters to the thessalonians*. The Pillar New Testament Commentary.

William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan – Cambridge U. K. 2002, 195.

²³ Beale, Gregory K.: *1–2 Thessalonians*. The IVP New Testament Commentary Series 13. Inter-Varsity Press, Downers Grove, IL 2003, 134.

²⁴ A vers értelmezhető úgy, hogy a *διὰ* az alvókra vonatkozik (Krisztus által alszanak), illetve úgy, hogy Jézusra vonatkozik (Isten Jézus által hozza elő azokat, akik elaludtak). A magyar protestáns fordítások az előbbi értelmezést preferálják, a katolikusok inkább az utóbbit.

²⁵ Morris, Leon: *1 and 2 Thessaloinians*. Tyndale New Testament Commentaries. Vol. 13. Inter-Varsity Press, Downers Grove, IL 1984, 97.

szóhasználatát illeti. Szerinte a „Krisztusban elaludtak” (1Kor 15,18: οἱ κοιμηθέντες ἐν Χριστῷ nem „lekopott értelmet” képvisel, és nem csupán azt fejezi ki, hogy valaki keresztény hitet vall(ott). „Minden bizonnyal többről van szó, legalábbis ebben az esetben, (azaz az 1Kor 15 esetében)” – írja, de azt nem fejt ki, hogy mi volna ez a „több”.²⁶

Peres Imre szerint az alvás szimbóluma feltételezhetően a lélekkel kapcsolatos, azaz miközben a test végérvényesen a sírba kerül, és fizikai értelemben gyakorlatképpen megszűnik, az emberi élet lényege összezsugorodva, mintegy „tartósítva” a lélekben transzformálódik. Ám Peres Imre arra is figyelmeztet, hogy ez csupán egy kép, amelyet Pál azért használ, mert az alvás tartalmazza a felébredés pillanatát, illetve reményét. Szerinte a metafora lényege a következő: az emberi élet, akárcsak az álomban, minimumra csökken a halál megszgyén, ám bizonyos eszkatológiai folyamatokat követően újonnan kibontakozik.²⁷

Ciampa E. Roy úgy véli, hogy az alvás az antik világban széltében-hosszában ismert eufemizmus, ám a keresztény „használatban” a feltámadás reménységére utalt. Idézi az Ef 5,14-et, ahol egy másik ige (ὁ καθεύδων) ugyanúgy eufemizmus, és kifejezetten a feltámadás reménységével kapcsolódik össze.²⁸

Mi úgy gondoljuk, hogy Pál szóhasználatában az alvás eufemisztikus kifejezés, amely talán inkább stilisztikailag értékelendő (Pál ugyanazon szövegen belül beszél halottáról és alvókról, illetve Krisztusban halottakról és Krisztusban alvókról). Ha az alvás képét nem is kifejezetten azon oknál fogva használja, mert az alvás valamiképpen a feltámadásra asszociál, olvasói az alvás képéhez szinte automatikusan a feltámadás reménységét kapcsolták. Még az esetleges pogány olvasók is, akik számára ugyancsak familiáris volt az, hogy a halálról az alvás vagy az álom képével beszéljenek, valamiféle visszafogott továbbélésre asszociál(hat)tak.

2.3. *A halál mint álom és alvás Nazianzi Gergely epigrammáiban*

A továbbiakban azokat az epigrammákat tematizáljuk, amelyekben a halál mint álom és alvás jelenik meg, végül a fentiek ismeretében megkíséreljük felvázolni, hogy Nazianzi Gergelynél miként értelmezhető *a halál mint álom és alvás* képzete.

Az alábbi epigrammában, amelyet apja számára írt, csupán a test alszik édes (vagy mély) álmot, a lélek pedig mint valamiféle szárnyas génusz, Isten világában tartózkodik.

²⁶ Cserhádi Sándor: *Pál apostolnak a korinthusiakhoz írt első levele*. Luther Kiadó, Budapest 2008, 703.

²⁷ Peres Imre: Metaforikus beszéd Pál apostol eszkatológiájában. In: *Studia Theologica Debrecinensis* II. (2009/2), (25–48) 29.

²⁸ Ciampa, E. Roy – Rosner, S. Brian: *The First Letter to the Corinthians*. The Pillar New Testament Commentary, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Cambridge U. K. 2010, 681.

[...] Νήδυμον ὕπνον ἔχω, Γρηγορίου δήμας,
 ψυχὴ δὲ πτερόεσσα λάχειν θεόν. ἀλλ' ἱερῆς
 ἀζόμενοι κείνου καὶ τάφον ἀμφέπετε.²⁹

[...] *Édes [mély] álmat alszom, Gergely teste,
 Am a szárnyas lélek megnyerte az Istent. De ti, papok
 mivel tisztelitek őt, gondozzátok a sírt is.*

Viszont a következő szövegben, amelyet édesanyjához írt, nem találjuk az édes, mély álmat alvó test és az isteni szférákba felszárnyaló lélek közötti megkülönböztetést. Maga Nonna alszik, akárcsak férje, aki előtte aludt el.

Ἐντάδε Νόννα φίλη κοιμήσατο τὸν βατὺν ὕπνον,
 Ἰλαος ἐσπομένη ᾧ πόσι Γρηγορίῳ.³⁰

*A kedves Nonna alusza mély álmát itt,
 Derűsen követte férje, Gergely lába nyomát.*

Νηὸς ὄδ' (οὐ γὰρ ὄλην Νόνναν θέμις ἦεν ἐρύξει)
 ψυχῆς οἰχομένη μούνον ἐπέχε δήμας,
 ὡς πάλιν ἐγρομένη καθαρώτερον ἔινθεν ἀερθῆ
 σώματι τῷ μογερῷ ἐφессομένη.³¹

*E templom itt (mert Nonnát mindenestől itt marasztania nem lehetett),
 csak testét tartotta itt, lelke elröpiült.
 Így midőn újra felébred, innen egy tisztább helyre vitetik,
 miután a lélek a fáradt testtel egyesült.*

Az alábbi, Martinianoszhoz írt sírszövegben sem jelenik meg szó szerint az alvás vagy álom, ám az ἐγείρω ige, melyet a szerző itt másodlagos értelemben használ, mégiscsak utalás lehet arra, hogy a sírrabló gonosz tettével, az alvó Martinianoszt ébreszti vagy zavarja fel álmából.³²

Χάζεο, χάζεο τῆλε κακὸν τὸν ἄεθλον ἐγείρεις,
 λᾶας ἀνοχλίζων καὶ τάφον ἡμέτερον.³³

*El innen, ell! Gonosz fáradozásba kezdesz,³⁴
 Felforgatva követ és síromat is.*

²⁹ AG VIII, 12.

³⁰ AG VIII, 60.

³¹ AG VIII, 55.

³² Floridi, Lucia: *The Epigrams of Gregory of Nazianzus Against Tomb Desecrators and Their Epigraphic Background*, 68.

³³ AG VIII, 112.

³⁴ Vagyis: *gonosz tettere vállalkozol.*

Végül egy olyan sírrablók ellen írt epigrammát idézünk, amely úgy beszél a feledésről és a csendről mint a halott jutalmáról. A feledés és a csend nyilván az enyhet, nyugalmat adó alvás, illetve az álom képzetével függ össze.

Λήθη καὶ σιγὴ νεκύων γέρας, ὅς δ' ἀλάπαξεν,
οὔτος ἐμὸν πολλοῖς θῆκεν ἄεισμα τάφον.³⁵

*Feledés és csend a halottak díja. Am aki kirabolt,
Az a síromat tette dallá sokaknak.*

3. Következtetések

Nazianzi Gergely epigrammáit olvasva igencsak zavarba jöhet az olvasó, mivel a holtakról olykor úgy beszél, mint akik a mennyben vannak Krisztus, Isten és a menyeciek, illetve az üdvözültek társaságában, máskor meg gyakorta ugyanazokat a holtakat úgy látjuk, mint akik vagy a Hadészbe mentek, vagy csupán egy kevés hamu maradt belőlük, illetve éppen alszanak. Maga az alvás is kétféleképpen jelenik meg az epigrammákban: úgy, mint ami csupán a (hátrahagyott) testet érinti (60. epigramma); és úgy, mint amelyben a teljes emberi lény „vesz részt” (12. és 55. epigramma).

Ugy véljük azonban, sikerült bizonyítanunk, hogy Nazianzi Gergely ezekben az epigrammákban különböző, a görög–római sírszövegekben közismert és közkedvelt toposzokat használt, és ezt egyszerűen csak irodalmi megfontolásból tette anélkül, hogy átvette volna a toposzok mögött meghúzódó képzeteket. Gyanítható, hogy az álom vagy alvás motívumát is, bár akár az újszövetségi használatból is átvehette volna, akárcsak a *Hadész, csontok és hamu, túlvilági ragyogás* motívumokat, a görög–római sírszövegekből emelte át epigrammaiba. Am számára a mély vagy hosszú álom motívuma nem arra szolgál, hogy megszépítse a halál borzalmát, nem az öntudat megsemmisülését vagy részleges kihunyását jelenti, mégcsak nem is valamiféle készenléti állapotot, hanem gyakorlatilag epigrammainak motívumkészletét hívatott gazdagítani. Azt mondhatjuk tehát, hogy ezekben az epigrammákban az alvás és álom motívumot stilisztikailag és nem dogmatikailag kell értékelnünk. Ez viszont nem jelenti azt, hogy az alvással és áloommal – szinte automatikusan és magától értetődően – ne társította volna az ébredés, azaz a feltámadás reményét. Ez, minthogy keresztény teológusról van szó, szinte hihetetlen is volna. Csupán annyit állítunk, hogy ezekben az epigrammákban a halál mint álom és alvás képzele dogmatikailag, teológiaiilag semleges, illetve semmitmondó a szerző eszkatológiai reménysége szempontjából.

Nazianzi Gergely eszkatológiai reménysége ott jelentkezik ezekben az irodalmi igénnyel készült epigrammákban is, ahol a halál Istennel, Krisztussal, vagy az üdvözültekkel való örömteli együttlétet jelenti.

³⁵ AG VIII, 236.

Felhasznált irodalom

- Beale, Gregory K.: *1–2 Thessalonians*. The IVP New Testament Commentary Series 13. Inter-Varsity Press, Grove, IL 2003.
- Beckby, Hermann (Hg. und übers.): *Anthologia Graeca*. Bd. VIII, München 1967.
- Ciampa, E. Roy – Rosner, S. Brian: *The First Letter to the Corinthians*. The Pillar New Testament Commentary, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Cambridge U. K. 2010.
- Cicero: *Tusculanumi eszmecsere*. Ford. Vekerdi József. Allprint, Budapest 2004.
- Cserháti Sándor: *Pál apostolnak a korinthusiakhoz írt első levele*. Luther Kiadó, Budapest 2008.
- Floridi, Lucia: The Epigrams of Gregory of Nazianzus Against Tomb Desecrators and Their Epigraphic Background. In: *Mnemosyne* 66 (2013), 55–81.
- Graves, Robert: *A görög mitológia*. Ford. Szíjgyártó László. Európa Könyvkiadó, Budapest 1981.
- Green, L. Gene: *The Letters to the thessalonians*. The Pillar New Testament Commentary. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids, Michigan – Cambridge U. K. 2002.
- Hérodotosz: *Historia*, I, 31. www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0125%3Abook%3D1%3Achapter%3D31%3Asection%3D5.
- Kholodniak, I. I.: *Carmina sepulcralia latina epigraphica*. Petropoli 1904.
- McNally, Sheila: Ariadne and Others: Images of Sleep in Greek and Early Roman Art. In: *Classical Antiquity*, Vol. 4, No. 2 (Oct., 1985), 152–192.
- Morris, Leon: *1 and 2 Thessaloinians*. Tyndale New Testament Commentaries. Vol. 13. Inter-Varsity Press, Downers Grove, IL 1984.
- Paton, William Roger: *The Greek Anthology with an English Translation*. In Five volumes. William Heinemann, London 1919.
- Peek, Werner: *Griechische Grabgedichte*. Akademie Verlag, Berlin 1960: Grabgedichte, Nr. 399; 228.
- Peres Imre: *Griechische Grabinschriften und neutestamentliche Eschatologie*. WUNT 157. Mohr Siebeck, Tübingen 2003.
- Peres Imre: Metaforikus beszéd Pál apostol eszkatológiájában. In: *Studia Theologica Debrecinensis* II. (2009/2), 25–48.
- Pippidi, M. Dionisie: *Inscriptiile din Scythia Minor grecești și latine*. Vol. 1. *Histria și împrejurimile*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București 1983, 407.
- Tőkés István: *A korinthusbeliekhez írt első levél magyarázata*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad 1995.